

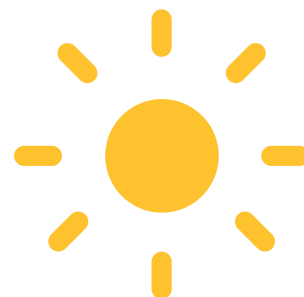
05/20
NAAR EEN INCLUSIEVE ENERGIETRANSITIE

ENERGIE IN DRAAGVLAK

CIJFERS / MENSEN / INZICHT

NAAR EEN INCLUSIEVE ENERGIETRANSITIE

INHOUD

Samenvatting	3
1. Inleiding	4
2. De context	6
3. Draagvlak ontrafeld	8
4. Het burgerperspectief	10
4.1 Klimaatverandering en de energietransitie	11
4.2 Naar aardgasvrij wonen	15
4.3 Energie in de openbare ruimte	20
5. Conclusie en handreiking	24
Literatuurlijst	27

- i. Deze publicatie wendt zich tot betrokkenen bij het vormgeven van de Friese energietransitie: bestuurders, beleidsambtenaren, politici, burgers (al dan niet actief in maatschappelijke organisaties en ondernemingen). Daarbij speelt het begrip 'draagvlak' een belangrijke rol.
- ii. Draagvlak is niet eenduidig, maar contextspecifiek (variërend tussen gebieden en tussen mensen) en veranderlijk door de tijd. Het is dan ook belangrijk duidelijk te specificeren bij wie, waarvoor, wanneer en waarom er draagvlak moet bestaan. En wat is precies de rol van de burger? Wanneer en hoe moet die in actie komen? Draagvlak moet keer op keer opnieuw worden ingevuld.
- iii. In de literatuur vinden we twee belangrijke randvoorwaarden voor draagvlak. Ten eerste het gevoel van rechtvaardigheid. Mensen moeten het idee hebben dat het beleid eerlijk is en iedereen in gelijke mate treft. Daarnaast is het belangrijk dat mensen inspraak in de beleidsvorming hebben, dat hun zorgen serieus worden genomen.
- iv. Om invulling te kunnen geven aan draagvlak is het belangrijk inzicht te hebben in het burgerperspectief op de energietransitie: wat leeft er onder de inwoners van onze provincie ten aanzien van de energietransitie?
- v. In deze publicatie brengen wij het Friese burgerperspectief via twee wegen in kaart. Ten eerste via Panel Fryslân, een representatief panel voor de Friese bevolking van 18 jaar en ouder. In december 2019 vulden 2958 panelleden de vragenlijst in. In aanvulling op de enquête onder Panel Fryslân organiseerden wij in februari 2020 vier focusgroepgesprekken. De vier focusgroepgesprekken hadden in totaal 26 deelnemers, die een breed spectrum aan woningeigenaren vertegenwoordigen.
- vi. In Fryslân is brede steun voor het tegengaan van klimaatverandering: 78 procent van de inwoners van Fryslân vindt het belangrijk klimaatverandering tegen te gaan. Dit betekent niet automatisch dat inwoners specifieke maatregelen accepteren die op lokaal niveau moeten worden geïmplementeerd. Op het niveau van concrete maatregelen zien wij meer terughoudendheid.
- vii. De transitie naar aardgasvrij wonen is omgeven met vragen. Wat zijn de kosten? Welke alternatieven zijn beschikbaar? Als het gaat om de eigen woning, staan praktische bezwaren dikwijls het handelen in de weg: geld, kennis, technische (on)mogelijkheden. Wel is er een grote groep 'volgers', die in principe wel over willen stappen op een andere energiebron, maar in de praktijk verschillende argumenten hebben om dat niet te doen. Zij hebben verschillende behoeften om de transitie naar aardgasvrij wonen te kunnen maken. Twee belangrijke behoeften zijn 'continuïteit van overheidsbeleid' en 'onafhankelijke informatiebronnen'.
- viii. Bij wind-/zonne-energie op land bestaat een wisselend beeld. Meer dan de helft van de inwoners van Fryslân is van mening dat zonneweides en windmolens het landschap niet mogen aantasten. Tegelijkertijd zegt bijna de helft dat ingrepen in het landschap nu eenmaal onvermijdelijk zijn. Voor de inwoners van Fryslân zijn (1) de visuele impact; (2) de betrokkenheid van omwonenden; en (3) eigenaarschap de belangrijkste kwesties als het gaat om 'energie in de openbare ruimte'.
- ix. Ruim driekwart van de inwoners van Fryslân vindt het tegengaan van klimaatverandering belangrijk, en een groot deel van de woningeigenaren wil in principe wel overstappen op een andere energiebron – de volgers. Voorts stelt een grote meerderheid dat 'energie in de openbare ruimte' soms (on)acceptabel is. Er lijkt, kortom, 'potentie voor draagvlak'. Het rapport sluit af met zes uitgangspunten om deze 'potentie voor draagvlak' handen en voeten te geven. Het zijn beslist géén succesfactoren of garanties voor draagvlak. Het zijn als het ware grondbeginselen voor een energietransitie waarbij alle Friese inwoners zich betrokken voelen.

// 1. INLEIDING

In de regio en achter de voordeur

In de Klimaatwet stelt Nederland zich tot doel om in 2050 de uitstoot van CO₂ met 95 procent te verminderen ten opzichte van 1990. Hiermee staat Nederland aan het begin van de transitie naar een CO₂-emissieloze energievoorziening. In deze energietransitie zal de huidige energievoorziening, gebaseerd op het verbranden van fossiele brandstoffen, vervangen worden door CO₂-loze energiebronnen als wind, zon en waterkracht, in combinatie met een efficiënter energieverbruik.

In het Klimaatakkoord (2019, p. 4) wordt de energietransitie beschreven als een 'maatschappelijke transitie': het behalen van de klimaatdoelen raakt aan het leven van alledag en is van invloed op hoe we wonen, werken, ons verplaatsen, ons huis verwarmen, wat we eten, consumeren, enzovoort. De energietransitie brengt ingrijpende veranderingen in de inrichting van het landschap met zich mee en confronteert woningeigenaren met maatregelen die tot achter de voordeur reiken en in hun portemonnee voelbaar zijn (Steenbekkers & Scholte, 2019). De omvangrijke en maatschappelijke veranderingen kosten tijd en stuiten onvermijdelijk op weerstand (De Vries et al., 2019).

De energietransitie is in sterke mate een proces dat plaatsvindt in de regio. De grote gevolgen voor de directe leefomgeving van mensen, en de regionale verschillen in woningvoorraad en beschikbare energieopties, maken een lokale dialoog noodzakelijk (Energieagenda, 2016). Vanuit de klimaatdoelen heeft het kabinet besloten dat Nederland wordt opgedeeld in 30 regio's die elk een Regionale Energie Strategie (RES) moeten opstellen, waarin zij regionaal gedragen keuzes uitwerken voor de opwekking van duurzame elektriciteit en de warmtetransitie in de gebouwde omgeving.

Naar een inclusieve energietransitie

Alle inwoners van Fryslân krijgen te maken met de klimaatdoelen en -maatregelen. De energietransitie is niet zomaar een kwestie van het rationeel afwegen van kosten en baten. Er bestaan verschillende technische mogelijkheden, waarbij ieder zijn eigen keuze kan maken. Bovendien verschillen inwoners naar motivatie, waarden, hulpbronnen en houding om te voldoen aan de veranderingen en investeringen die de energietransitie vraagt. Sommige mensen willen wel, maar kunnen niet. Sommigen kunnen wel, maar willen niet. Met de 'Sociale staat van de Friese energietransitie' wil het Fries Sociaal Planbureau (FSP) bijdragen aan een Friese energietransitie waarbij alle inwoners zich betrokken voelen. Met 'betrokkenheid' bedoelen we een situatie waarin alle inwoners van Fryslân zich onderdeel voelen van de energietransitie, vanuit de ondervinding dat hun denkbeelden, mogelijkheden, beleving en persoonlijke belangen een volwaardige plek krijgen in het transitieproces.

Een inclusieve energietransitie is noodzakelijk. Ten eerste vanuit een instrumenteel gezichtspunt. Gezien de enorme opgave en de gestelde 'deadline' (2050) is ieders (actieve) steun van groot belang. Wil de overheid de gestelde klimaatdoelen halen, dan heeft zij iedere burger nodig. Ten tweede bestaat het risico van nieuwe en/of diepere scheidslijnen in de samenleving, wanneer niet iedereen participeert en/of profiteert van de overstap naar een duurzaam energiesysteem.

Draagvlak in beleid en praktijk

In het Klimaatakkoord (2019, p. 17) klinkt het besef door dat de energietransitie 'een uiterst ingrijpende, complexe en omvangrijke opgave is die iedereen raakt en waarvoor de betrokkenheid, investeringsbereidheid en draagvlak van burgers bedrijven en instellingen onmisbaar is'. Op alle niveaus (nationaal, regionaal, lokaal) dienen de 'wensen en zorgen van burgers en bedrijven zichtbaar te worden meegewogen in de keuzes die gedurende de transitie gemaakt worden' (Klimaatakkoord, 2019, p. 216). Ook in het RES-proces speelt 'draagvlak' een belangrijke rol. Om tot 'gedragen plannen' te komen is het noodzakelijk een 'uitnodigend proces rond de RES' vorm te geven waarin 'de participatie van belangengroepen, bedrijven en bewoners is verankerd' (Klimaatakkoord, 2019, p. 226).

De eerste centrale vraag in dit onderzoek, die in het derde hoofdstuk beantwoord wordt, luidt dan ook: wat wordt bedoeld als we spreken over 'draagvlak'? Vanuit een beter begrip van 'draagvlak' kunnen we inwoners van Fryslân scherper bevragen over hoe zij tegenover de energietransitie staan. De tweede centrale vraag luidt: wat leeft er onder de inwoners van Fryslân als het gaat om de energietransitie? Deze vraag beantwoorden we in hoofdstuk 4. Met de kennis van het Friese burgerperspectief pogen we in het afsluitende hoofdstuk 5 de uitkomsten te vertalen naar praktische handreikingen voor beleidsmakers en bestuurders die betrokken zijn bij het formuleren van de RES.

Doelstelling

Beleidsmakers en bestuurders die betrokken zijn bij het formuleren van de RES worden aangemoedigd aandacht te hebben voor het draagvlak onder de inwoners. Het FSP wil met dit rapport bijdragen aan begripsverheldering rond 'draagvlak', licht werpen op hoe dit begrip tot nu toe wordt gehanteerd en inzicht geven in hoe de inwoners van Fryslân zich verhouden – in kennis, houding, gedrag – ten opzichte van de klimaatdoelen en –maatregelen. De informatie in dit rapport moet betrokkenen bij de RES helpen om te gaan met praktische vraagstukken rond draagvlak, en hen handreikingen bieden voor een energietransitie waarbij alle inwoners van Fryslân zich betrokken voelen.

Methode

In dit rapport maken wij onderscheid tussen 'Naar aardgasvrij wonen' en 'Energie in de openbare ruimte'. Daarmee willen wij aansluiten bij de Regionale Energiestrategieën (RES), waarin keuzes voor de opwekking van duurzame elektriciteit (35 TWh) en de warmtetransitie in de gebouwde omgeving (van fossiele naar duurzame bronnen) worden uitgewerkt. Het Friese burgerperspectief brengen wij via twee wegen in kaart. Ten eerste via Panel Fryslân. Panel Fryslân is representatief voor de Friese bevolking van 18 jaar en ouder. In december 2019 is Panel Fryslân bevraagd over klimaatverandering en de energietransitie; 2958 panelleden vulden deze vragenlijst in. In aanvulling op de enquête onder Panel Fryslân organiseerden wij in februari 2020 vier focusgroepgesprekken, in Boksum, Sneek, Kollumerpomp en Oudeschoot. De vier focusgroepgesprekken hadden in totaal 26 deelnemers, die een breed spectrum aan woningeigenaren vertegenwoordigen (op basis van leeftijd, geslacht en opleidingsniveau).

Windmolenpark bij Lemmer

// 2. DE CONTEXT

De energietransitie is een maatschappelijke verandering, met kansen en bedreigingen. Het is een proces van tientallen jaren, waarin andere aspecten gaandeweg belangrijker worden. Door te kijken naar het verleden, kunnen we het heden wellicht beter begrijpen, en de toekomst geïnformeerd vormgeven.

We doen dit niet voor de eerste keer

Technologie en samenleving staan niet los van elkaar, maar zijn op meerdere manieren met elkaar vervlochten. Tijdens de industrialisatie in Nederland (1850-1950) ging ons land er totaal anders uitzien, onder andere door de aanleg van snelwegen en industrieparken. De overheid probeerde sturing te geven door middel van beleidsnota's en subsidies. Reclamemateriaal zoals posters en films moesten de bevolking enthousiast maken. Voor de bevolking waren niet alleen de fysieke maar ook de sociale gevolgen groot: werken in een fabriek is een nieuwe manier van leven, met nieuwe regels en omgangsvormen. Er waren ook zorgen over achterblijvers, over mensen die niet mee konden komen met de industriële veranderingen. Anekdotisch is een sociologisch onderzoek op het platteland, waarin sommigen gruwen van het idee om in een 9-tot-5 keurslijf gedrukt te worden en te leven op een flatje in de stad, waar je niet om je eigen huis kon lopen (De Liagre Böhl, 1981).

Een aantal decennia later, rond 1960, was steenkool de meest belangrijke energiebron. Het duurde echter minder dan tien jaar om het gebruik ervan grotendeels te vervangen door aardgas. In 1963 werden de eerste pijplijnen naar het Groninger gasveld bij Slochteren aangelegd, die zorgden voor het transport naar gemeentelijke gasbedrijven. Binnen vijf jaar werden alle Nederlandse gemeenten aangesloten op het aardgasnetwerk. De bewoners werden daarbij ontzorgd en ondersteund bij deze innovatie; zo werden ze uitgebreid geïnformeerd over de aanstaande veranderingen, hun fornuizen werden zo nodig ingeruild of omgebouwd, en de kosten hiervan werden door de overheid gedragen (Verbong & Schippers, 2000). Minstens zo belangrijk: de overlast werd zoveel mogelijk beperkt en zo nodig werden overbruggende maatregelen getroffen.

Naar duurzame energie: (g)een nieuwe beweging

Het systeem van energievoorziening heeft altijd al een sterke invloed gehad op het maatschappelijk en economisch functioneren van burgers en bedrijven (Correljé, 2018). Energie is verstrengeld met ons dagelijks leven. Of we nu werken, leren en recreëren, of als het gaat om ons huishouden, ons verplaatsingsgedrag of persoonlijke verzorging: wij zijn gewend om overal energie te gebruiken. Toegang tot energie is daarbij vanzelfsprekend geworden. Het gebruik ervan beschouwen wij als een verworven recht. De energietransitie gaat ons dagelijkse leven beïnvloeden. Veranderingen zullen stuiten op de nauwe verwevenheid tussen het alledaagse en het vanzelfsprekende. Dit maakt de energietransitie tot een complex 'maatschappelijke project'.

Toch is de transformatie naar een duurzaam gebruik en opwekking van energie ook wel enig in zijn soort. Dit grote, maatschappelijk project verenigt een aantal unieke kenmerken in zich.

i. Niet eerder waren mensen op een wereldwijde schaal zo met elkaar verbonden door een existentieel risico als de opwarming van de aarde. De reikwijdte van dit proces is immens. Globale oorzaken maken het voor individuen eenvoudig om hun verantwoordelijkheid af te schuiven. Er is altijd wel een effectiever alternatief aan te dragen dat als argument gebruikt wordt om zelf niet in actie te komen.

ii. Niemand kan zich afzijdig houden van het transitieproces. Aardgasvrij wonen wordt in het Klimaatakkoord (2019, p. 17) bestempeld als 'een uiterst ingrijpende, complexe en omvangrijke opgave [...] die iedereen raakt en waarvoor de betrokkenheid, investeringsbereidheid en draagvlak van burgers, bedrijven en instellingen onmisbaar is'. Om het draagvlak te vergroten wordt gesteld dat inwoners moeten meedenken en meedoen in de transitie naar aardgasvrije wijken.

iii. Inherent aan de energietransitie is het (inter)nationale perspectief, dat op gespannen voet kan staan met meer plaatselijke dimensies. Waar (inter)nationale energiedoelstellingen resulteren in fysieke opgaven ontstaan discussies

tussen bestuurslagen over waar de maatregelen geografisch neerslaan. Nationaal geformuleerde waarden als betrouwbaarheid en betaalbaarheid van de energievoorziening, en duurzaamheid in termen van een vermindering van de CO₂-emissies, kunnen botsen met lokale waarden op het gebied van de leefomgeving, natuur, veiligheid en hiermee samenhangende lokale economische belangen en uiteindelijk met de stem van de lokale politiek (Correljé, 2017).

Politieke druk op meerdere schaalniveaus

Uit het bovenstaande volgt dat de energietransitie een 'project' is dat op meerdere schaalniveaus wordt beïnvloed. Om te beginnen leidt het systemische, wereldwijde karakter van de klimaatverandering tot internationale verdragen zoals het Klimaatverdrag van Parijs (2015). In dit verdrag committeerden bijna 200 landen zich aan het gezamenlijk terugdringen van broeikasgassen. Met een maximale opwarming van twee graden Celsius ten opzichte van het pre-industriële verbonden de landen zich aan een concreet doel. Deze doelstellingen werken door in de Nederlandse Klimaatwet (2019). Hierin staat dat de CO₂-uitstoot in 2030 met 49% moet verminderen ten opzichte van 1990. Vanuit de gedachte dat de energietransitie grote gevolgen voor de directe leefomgeving van mensen heeft, geeft de nationale overheid veel verantwoordelijkheid aan decentrale overheden. Zij kunnen het beste leiding geven aan een lokale dialoog, waarin recht gedaan wordt aan de ruimtelijke verschillen in beschikbare energieopties en woningvoorraad (Energieagenda, 2016). Voor de lokale dialoog is een 'Nationaal Programma Regionale Energiestrategie' opgezet. In dertig regio's wordt gewerkt aan regionaal gedragen keuzes voor de opwekking van duurzame elektriciteit, de warmtetransitie in de gebouwde omgeving en de daarvoor benodigde opslag en energie-infrastructuur. Voor Fryslân geldt dat het provinciale grondgebied als geheel is aangewezen als één van de dertig regio's. Het opstellen van de Regionale Energiestrategie (RES) is een stapsgewijs proces. Op 1 oktober 2020 moet er een conceptstrategie zijn. De definitieve strategie zal voor 1 juli 2021 ingediend worden. Voordat het ingediend wordt, moeten de achttien gemeenteraden, de Provinciale Staten van Fryslân en het Algemeen Bestuur van het Wetterskip hun goedkeuring verlenen. Maatschappelijke draagvlak wordt daarbij voortdurend erkend als een kritische succesfactor.

Zonnepanelen in Midlum

// 3. DRAAGVLAK ONTRAFELD

Het begrip 'draagvlak' staat in veel discussies over de energietransitie centraal. 'Draagvlak' wordt geclaimd of ontkend, ingezet voor of tegen bepaalde maatregelen, technologieën en plannen. Vaak is niet precies duidelijk wat wordt bedoeld met 'draagvlak', en of iedereen hetzelfde beeld heeft bij 'draagvlak'. Hoe kijken wij – aan de hand van wetenschappelijke literatuur – naar 'draagvlak'?

Draagvlak onder de loep

Er bestaan talloze visies op draagvlak en over de invulling van dit begrip, afhankelijk van tijd en plaats, en afhankelijk van de gehanteerde maatschappij-, bestuurs- en/of wetenschapsopvatting (De Bakker & Van Koppen, 2009). Aarts (2009) schrijft dat 'draagvlak' een voorbeeld is van een 'plastic woord'. Een plastic woord heeft geen eenduidige definitie, en heeft per definitie een positieve connotatie. Het wekt de indruk van consensus, een woord waar iedereen voor is zonder dat precies duidelijk is waar men voor is. Hajer (2009) daarentegen noemt draagvlak een 'contextloos' begrip: draagvlak krijgt pas betekenis in een specifieke (institutionele) context. Maar zodra draagvlak verschijnt in een specifieke context, ontstaat ook dikwijls meteen strijd over de invulling ervan. Draagvlak wordt geproblematiseerd, geclaimd, ingezet om bepaalde maatregelen kracht bij te zetten of onderuit te halen, enzovoort. Hoe wordt het begrip 'draagvlak' in de literatuur beschreven?

'Draagvlak' concretiseren: subject, object, context

Ten eerste is het belangrijk om duidelijk te formuleren bij wie (subject), waarvoor (object), wanneer en waarom (context) er draagvlak bestaat of zou moeten bestaan (Lucke, 1995). Zeker in een complex maatschappelijk project als de energietransitie, dat met onzekerheid is omgeven en waarbij verschillende actoren, (technologische) mogelijkheden, wensen en verwachtingen een rol spelen. Bij draagvlak wordt vaak gedacht aan voorstanders tegenover tegenstanders, maar de mogelijke rollen die mensen kunnen vervullen in de energietransitie zijn talrijker (Batel et al., 2013): mensen zijn afwisselend en/of tegelijkertijd burger, consument, producent, investeerder, participant, koploper, achterblijver, protesteerder, enzovoort. Deze rollen variëren langs een aantal dimensies, waaronder (a) het schaalniveau; en (b) de mate van actiebereidheid.

a. Draagvlak op meerdere niveaus

Wüstenhagen et al. (2007) onderscheiden draagvlak naar macro- en mesoniveau. Op macroniveau hebben mensen bijvoorbeeld een mening over de overkoepelende beleidsdoelen (bijvoorbeeld 95% minder CO₂ in 2050) of over duurzame energietechnologieën in het algemeen (bijvoorbeeld wind- of kernenergie). Op mesoniveau gaat het om specifieke maatregelen of projecten op lokaal niveau, die direct raken aan de woning en/of woonomgeving van mensen. Hier komen begrippen als belangen, participatie en (mede)zeggenschap om de hoek kijken. Algemene publieke steun (macroniveau) voor hernieuwbare energie brengt niet automatisch de acceptatie van specifieke maatregelen op lokaal niveau (mesoniveau) met zich mee.

b. Gradaties van draagvlak

Op het niveau van specifieke maatregelen of projecten (mesoniveau) speelt ook actiebereidheid een belangrijke rol. Ruelle en Bartels (1998) stellen dat 'draagvlak' uit twee aspecten bestaat. Ten eerste vereist draagvlak een evaluatie van het beleid: mensen nemen ten opzichte van het beleid een positieve of negatieve houding aan. Ten tweede vereist draagvlak een bepaalde manier van handelen (of niet). Rond de energietransitie is de overheid op zoek naar sterk draagvlak (Van den Bosch, 2007). Van sterk draagvlak sprake is als het probleem niet alleen wordt erkend, maar mensen bovendien bereid zijn om dit op de hen gevraagde wijze op te lossen. Mensen moeten bereid zijn om hun hulpbronnen aan te wenden ten behoeve van 'het project' (Rijnveld & Koppenjan, 1997). Concreet naar de energietransitie: van mensen wordt verwacht dat zij meedenken en meedoen.

(Rand)voorwaarden voor draagvlak

Veranderingen in de woon- en leefomgeving gaan soms gepaard met heftige emotionele reacties. Dit laat duidelijk zien dat de energietransitie geen puur technische onderneming is; het heeft een sociale dimensie. Het aantal studies naar reacties van de lokale bevolking op (plannen voor) duurzame energieprojecten is in de afgelopen jaren sterk toegenomen (Fast, 2013). Veel studies gaan over het zogenoemde 'not in my back yard', oftewel NIMBY-effect. Het NIMBY-effect gaat uit van een op eigenbelang gerichte burger die, hoewel hij of zij in principe vóór de overgang naar duurzame energiebronnen is, niet geconfronteerd wil worden met de aanwezigheid van deze energiebronnen in zijn of haar 'achtertuin'. Het NIMBY-inzicht is wijdverspreid, maar heeft als analytisch denkkader ook wel zijn beperkingen (Devine-Wright, 2009; Ellis & Ferraro, 2016). Betrokkenen die vóór een bepaald project zijn (of dat initiëren) maar op plaatselijke tegenstand stuiten, kunnen met een verwijzing naar het NIMBY-effect de tegenstrijdigheid tussen draagvlak op macro- en mesoniveau oproepen. Risico daarbij is dat er niet een serieuze poging wordt ondernomen om een beter begrip van de claims en argumenten van de protesterende partijen te krijgen. Dat kan beter. Uit de literatuur kunnen twee randvoorwaarden voor draagvlak gestedilleerd worden: (1) vertrouwen en proces; en (2) rechtvaardigheid.

(1) Vertrouwen en proces

Procesmatig succes is een noodzakelijke voorwaarde voor inhoudelijk succes (Tops, 1999). Als het proces niet goed verloopt dan is het in de meeste gevallen ook lastig om een gedragen resultaat te bereiken. Procedurele rechtvaardigheid heeft betrekking op de (ervaren) eerlijkheid en transparantie van het besluitvormingsproces door een adequate informatievoorziening en participatiemogelijkheden voor lokale belanghebbenden. Het gaat ook om inhoudelijke openheid (Boedeltje, 2004): ruimte voor ideeën, plannen en handelingen van mensen bij de formulering van beleid. Het gevoel dat alle betrokkenen de uitkomst van het proces kunnen beïnvloeden zorgt voor een positief oordeel. Vertrouwen en procedurele rechtvaardigheid haken in elkaar. Vertrouwen is een noodzakelijke voorwaarde voor en een mogelijke uitkomst van samenwerking en participatie (Walker et al., 2010). Of, naar Correljé (2018): de transparantie van informatie geeft het vertrouwen en het vertrouwen zorgt voor het draagvlak.

(2) Rechtvaardigheid

Rechtvaardigheid gaat over de verdeling van de kosten, baten, en risico's tussen de betrokken partijen. De vraag is hoe de lusten en lasten van de energievoorziening en het energiegebruik worden verdeeld over groepen mensen. De lusten en lasten betreffen niet alleen de financiële kosten en baten, maar bijvoorbeeld ook de visuele impact, eigenaarschap en zeggenschap. Rechtvaardigheid door erkenning is noodzakelijk om toegang te krijgen tot de verschillende groepen inwoners en om in beeld te krijgen en van hen te horen welke gevolgen zij van de veranderingen ondervinden. 'Wie burgers wil betrekken moet denken vanuit hun perspectief' (WRR, 2012).

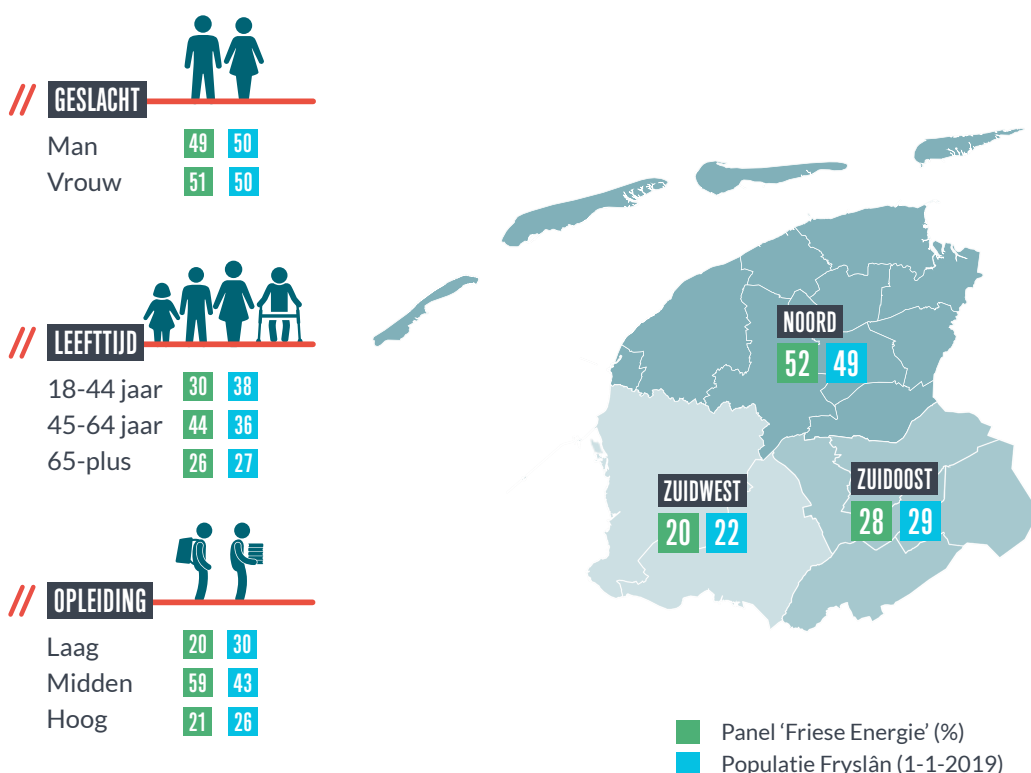
(1) Vertrouwen en proces; en (2) Rechtvaardigheid zijn geen garanties voor 'draagvlak'. Ellis en Ferraro (2016) benadrukken dat het formuleren van 'best practices' rond draagvlak ingewikkeld is: draagvlak is contextspecifiek (variërend tussen gebieden en tussen mensen) en veranderlijk door de tijd. Zo beschrijft Gipe (1995) dat de mate van draagvlak kan veranderen gedurende een proces. Draagvlak is vaak sterker voordat een concreet voorstel in de gemeenschap wordt ingebracht. Eenmaal geconfronteerd met een plan is men veel kritischer en negatiever totdat het project klaar is. Kortom, (1) Vertrouwen en proces; en (2) Rechtvaardigheid spelen een belangrijke rol, maar hoe deze begrippen in de praktijk worden ingevuld en wat de uitwerking daarvan is, kan per casus verschillen.

// 4. HET BURGERPERSPECTIEF

De klimaatambities raken aan het leven van alledag, vragen om investeringsbereidheid van inwoners, en hebben impact op de leefomgeving. Het is daarom van belang dat het burgerperspectief goed wordt meegenomen in de politieke en beleidsafwegingen die gedurende de transitie worden gemaakt, zeker als deze raken aan de eigen woon- en leefomgeving. Het is essentieel kennis te verwerven over wat er onder de inwoners van Fryslân leeft en wat zij doen of laten.

Panel Fryslân

Het Friese burgerperspectief brengen wij via twee wegen in kaart. Ten eerste via Panel Fryslân. Panel Fryslân bestaat uit circa 6.000 inwoners van Fryslân die vijf- of zesmaal per jaar een vragenlijst invullen over verschillende maatschappelijke onderwerpen die spelen in de provincie. Panel Fryslân is representatief voor de Friese bevolking van 18 jaar en ouder. In december 2019 is Panel Fryslân bevraagd over klimaatverandering en de energietransitie (titel: 'Friese Energie'). Tussen 2 december en 23 december vulden 2958 panelleden deze vragenlijst in. De gewogen verdeling naar leeftijd, geslacht, opleiding, en regio is als volgt:

Focusgroepen

In aanvulling op de enquête onder Panel Fryslân organiseerden wij in februari 2020 vier focusgroepgesprekken, in Boksum, Sneek, Kollumerpomp, Oudeschoot. Een focusgroep heeft het voordeel dat je uitgebreid met mensen in gesprek kan gaan, waardoor je als onderzoeker dichtbij de leefwereld van onderzoeksdeelnemers kunt komen. Het geeft ook ruimte om in te gaan op motieven voor gedrag en achterliggende denkbeelden en waarden. Leden van Panel Fryslân konden zich aan het einde van de vragenlijst over 'Friese Energie' aanmelden voor de focusgroepgesprekken; 633 panelleden meldde zich aan (21%). De vier focusgroepgesprekken hadden in totaal 26 deelnemers. Om een breed spectrum aan woningeigenaren te spreken, zijn de deelnemers geselecteerd op basis van leeftijd, geslacht en opleidingsniveau. Mannen waren oververtegenwoordigd in de aanmeldingen, en derhalve ook in de deelname aan de focusgroepgesprekken.

Geslacht

Man	17
Vrouw	9

Leeftijd

18-34	5
45-49	8
50-64	9
65-plus	4

Opleiding

Laag	5
Midden	14
Hoog	7

De uitkomsten van Panel Fryslân en de focusgroepgesprekken worden in drie delen besproken: (1) Klimaatverandering en de energietransitie; (2) Naar aardgasvrij wonen; en (3) Energie in de openbare ruimte. Hiermee sluiten wij aan bij (a) het onderscheid tussen 'draagvlak' op macro- en mesoniveau; en (b) de inhoud van de Regionale Energiestrategie (RES).

4.1 KLIMAATVERANDERING EN DE ENERGIETRANSITIE

Met de energietransitie wordt de overgang bedoeld van fossiele brandstoffen naar duurzame energiebronnen, zoals zon en wind. Het doel is het terugdringen van de uitstoot van CO₂, een broeikasgas dat medeverantwoordelijk wordt gehouden voor de klimaatverandering. Hoe denken de inwoners van Fryslân over klimaatverandering en de energietransitie? Maken zij zich wel of geen zorgen over klimaatverandering? Vinden zij het tegengaan van klimaatverandering wel of niet belangrijk?

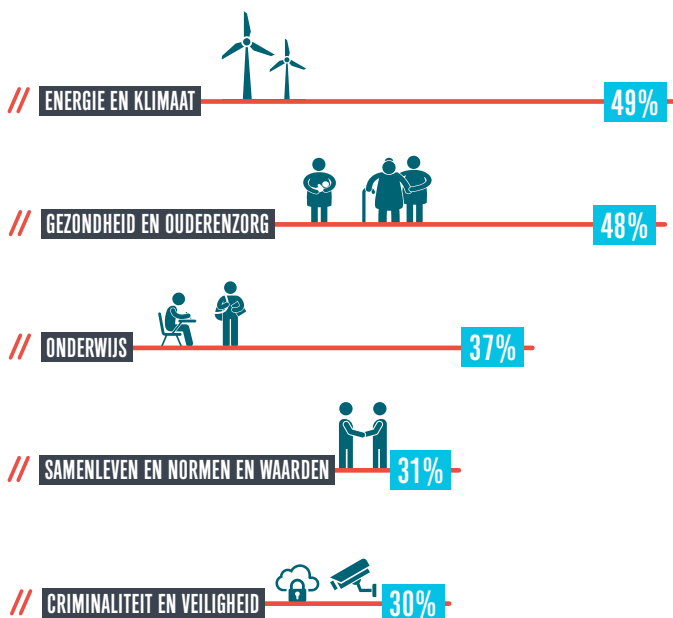
4.1.1 PANEL FRYSLÂN

'Energie & klimaat' het belangrijkste maatschappelijk thema

Begin 2019 – in de aanloop naar de Provinciale Statenverkiezingen – vroegen wij aan de inwoners van Fryslân wat zij beschouwen als de twee belangrijkste zaken die in Nederland en in Fryslân spelen. Landelijk noemden de inwoners van Fryslân toen 'Milieu, klimaat en energiekwesties' als belangrijkste punt van aandacht (54%). Voor Fryslân was dat 'Landbouw, landschap, biodiversiteit en het veenweidegebied' (35%). 'Inwoners van Fryslân vinden groene thema's het belangrijkste', kopten wij toen (FSP, 2019).

Eind 2019 vroegen wij de inwoners van Fryslân opnieuw naar de belangrijkste zaken die spelen in de samenleving. Wat zijn de onderwerpen waar onze samenleving met name aandacht aan moet besteden? Opnieuw scoort het 'groene thema' hoog. Samen met 'Gezondheids- en ouderenzorg' (48%) vinden de inwoners van Fryslân 'Energie en klimaat' (49%) het belangrijkste thema. De kop 'groene thema's het belangrijkste' is dus onverminderd van kracht in Fryslân.

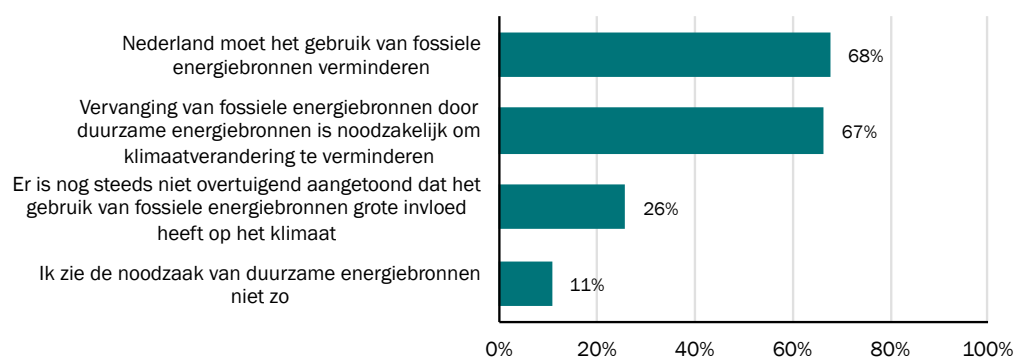
De belangrijkste onderwerpen waar onze samenleving op dit moment aandacht aan moet besteden volgens de inwoners van Fryslân

Tweederde: 'Gebruik fossiele energiebronnen verminderen'

Een groot deel van de inwoners van Fryslân (78%) vindt het belangrijk klimaatverandering tegen te gaan. Het verminderen van het gebruik van fossiele brandstoffen is daarin een belangrijk element. Ruim tweederde van de inwoners van Fryslân (68%) is van mening dat Nederland het gebruik van fossiele energiebronnen moet verminderen, en eenzelfde aandeel acht dit noodzakelijk om klimaatverandering te verminderen. Zorgen over klimaatverandering en het tegengaan ervan hangen sterk met elkaar samen. Vrouwen, hoogopgeleiden en oudere leeftijdsgroepen maken zich vaker zorgen over klimaatverandering en vinden het tegengaan ervan ook vaker belangrijk.

In welke mate bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?*

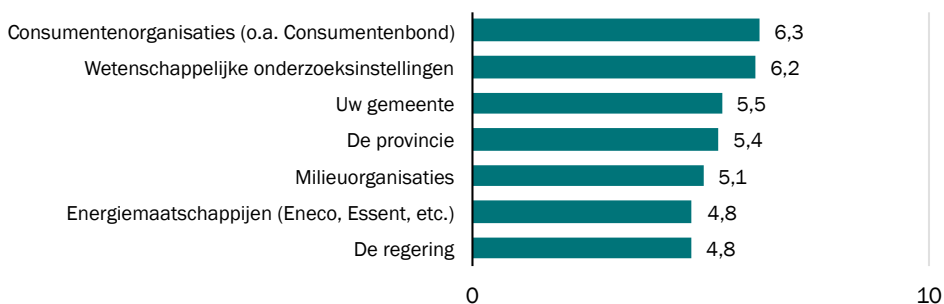
*(% (Helemaal) eens)

Vertrouwen en de energietransitie

Vertrouwen is van groot belang, zeker in een complex en onzeker proces als de energietransitie. Wüstenhagen et al. (2007) onderscheidt vertrouwen in het proces en in de relaties. Met betrekking tot het proces willen woningeigenaren bijvoorbeeld vertrouwen hebben in de overheden die maatregelen en plannen ontwerpen waarop zij hun keuzes baseren. Bij vertrouwen in de relaties gaat het over vertrouwen in de adviseur die standaardoplossingen vertaalt naar maatwerk voor de eigen woning, in de partijen die lokaal alternatieven voor aardgas organiseren, enzovoort (Steenbekkers & Scholte, 2019).

Het grootste vertrouwen voor informatie over de energietransitie stellen de inwoners van Fryslân in onafhankelijke, niet-commerciële partijen als consumentenorganisaties (6,3) en wetenschappelijke onderzoeksinstituten (6,2). De overheden worden slechts matig vertrouwd als het gaat om onpartijdige en goede informatie over (duurzame) energie en de energietransitie. De regering (4,8) wordt het minst vertrouwd op dit thema door de inwoners van Fryslân.

Hoeveel vertrouwen heeft u in de volgende instellingen voor informatie over (duurzame) energie en de energietransitie? (1-10)

4.1.2 FOCUSGROEPGESPREKKEN

De bredere context

In de focusgroepgesprekken komt dikwijls de behoefte aan 'het grote plaatje' terug. Zo wijst een aantal deelnemers op het supranationale karakter van klimaatverandering en de energietransitie. Het is een probleem dat veel groter is dan Fryslân, dan Nederland. Staat de bijdrage van het kleine Fryslân/Nederland wel in verhouding tot de (benodigde) inspanningen en investeringen wereldwijd? Ook wijzen meerdere deelnemers naar andere 'partijen', zoals de grote bedrijven en de luchtvaart (Schiphol), die volgens hun meer/eerder in actie moeten komen om klimaatverandering tegen te gaan dan zichzelf. Zij hebben het gevoel dat deze partijen te vaak 'wegkomen' met hun vervuilende activiteiten.

‘De grote bedrijven moet de hand boven het hoofd gehouden worden, volgens mij.
Dat is denk ik het hele probleem.’

‘Maar als je kijkt naar de lasten, zeg maar, dan vind ik dat de lasten wel eerlijk verdeeld moeten worden over bijvoorbeeld bedrijven, burgers en overheden.’

Meerdere deelnemers schetsen klimaatverandering door de eeuwen heen. Ook op die manier – in de tijd – komt de behoefte aan ‘het grote plaatje’ terug. De temperatuur is eerder gestegen (en gedaald), klimaatverandering is van alle tijden, stellen zij. Dit idee doet hen twijfelen of wij (mensen) bij machte zijn het klimaat te beïnvloeden en of wij in actie moeten komen tegen klimaatverandering.

‘Ik denk dat het wel meevalt, ja. Als je terugkijkt ...
het hele klimaat en alles wat ermee te maken heeft dat gaat op en neer.
Het zit nu weer in een op-fase, maar ik denk niet dat het zo erg is als wordt geschetst.’

‘Wij zijn tachtig jaar op deze planeet. Dat is in die hele tijd een speldenprik.
En wij denken het klimaat te zien veranderen. Kan dat wel? Zeg het maar.’

Hoewel de behoefte aan ‘het grote plaatje’ door veel deelnemers wordt gedeeld, is dit voor de meesten géén reden om niets te doen. ‘*Maar het ontslaat ons niet van een verantwoordelijkheid, toch?*’, zegt één van de deelnemers. Meerdere deelnemers stellen voor om, hoewel klimaatverandering een groot, grensoverschrijdend probleem is, te doen wat binnen ons bereik ligt. Om echt in het geweer te komen tegen klimaatverandering, zeggen deelnemers dat wij moeten samenwerken met andere landen, bijvoorbeeld in Europees verband.

‘Zoek naar samenwerking met de ons omringende landen.
Het is niet iets wat wij in Friesland alleen op moeten lossen.
We kunnen echt wel bij onze burens – provincies of landen – gaan kijken.’

‘We moeten het met z’n allen doen, en dan moeten
we eerst hier maar kleine stapjes zetten.
En zoveel mogelijk doen wat we wél weten.’

Handelen in onzekerheid

De vaststelling dat klimaatverandering een probleem is dat verder reikt dan de grenzen van Fryslân/Nederland, leidt bij de één tot een passieve houding. Hierbij lijken gevoelens van rechtvaardigheid een belangrijke rol te spelen. Waarom zouden wij wel in actie komen, terwijl anderen juist de overstap náár aardgas maken. Of wat stellen onze acties voor, terwijl in andere gebieden van de wereld de bevolking sterk toeneemt.

‘Je kan je afvragen: ‘moeten wij wel iets doen, dat hele kleine landje?’

Het gros van de deelnemers is echter van mening dat, ondanks alle vraagtekens die er zijn, je op kleine schaal – bij jezelf, in Fryslân/Nederland – kan en moet beginnen.

‘Doe wat je zelf kan doen. Want wat de rest van de wereld doet, daar heb je geen of niet zo veel invloed op.
En als meer mensen zo denken, dan kun je wellicht iets positiefs bereiken met elkaar.’

‘Dat is geen excuus om niets te doen. Naar Duitsland wijzen ...
dan kunnen wij net zo goed op de rug gaan liggen en niets doen.’

Voor deze houding – handelen in onzekerheid, of: handelen *terwijl* anderen ... – dragen de deelnemers twee motivaties aan. Ten eerste: de volgende generatie. Een aantal deelnemers geeft aan niet zozeer voor zichzelf of voor het nu te handelen, maar meer voor de volgende generaties.

‘Doe wat je kan doen, want je weet dat er een volgende generatie komt en je hoopt dat die 't ook goed heeft.
Maar je weet niet of je het goede doet. Dat weet je nooit.’

Een andere motivatie die meerdere deelnemers aandragen is ‘*het goede gevoel*’. Duurzaam handelen geeft hem/haar het idee ‘*het goede*’ te doen, ondanks hij/zij niet (altijd) weet of het ook daadwerkelijk de *juiste* handeling is. Eén deelnemer verwoordt het als volgt:

‘We kunnen wel steeds kijken van, wat doe jij eigenlijk? En als jij 't niet doet, waarom ik dan wel? Doe het gewoon omdat je er een goed gevoel van krijgt.
Misschien inspireer je wel iemand anders!’

Behoefte aan overzicht

De energietransitie is met veel onzekerheden omgeven. Het technologische karakter van de transitie maakt deze enigszins complex en abstract voor mensen. Een vraag die in een aantal focusgroepgesprekken terugkomt is: ‘*welke informatie kan ik vertrouwen?*’ Bij veel deelnemers is behoefte aan een onpartijdige bron die informatie geeft over de voor- en nadelen van de verschillende richtingen die men kan inslaan in de energietransitie. De overheid is volgens deelnemers daarvoor niet per se de aangewezen partij.

‘De belangen vind ik vaak te groot. Het is nooit onafhankelijk, nooit een breed platform dat onafhankelijk kan zeggen: oké, dit zou een goede keuze kunnen zijn.’

De behoefte aan onafhankelijke informatie raakt aan een andere behoefte, die aan een open en helder proces, waarin ruimte is voor onzekerheid en niet-weten. Onduidelijkheid over beleid, maar ook verwachtingen over de technologie spelen een rol: er komt wellicht een betere en goedkopere oplossing.

‘Daarom is het ook een transitie. Sommige dingen weten we nu, maar er komen ook dingen aan, die weten we nu nog niet. En die komen snel.’

Het idee iets te moeten zonder dat duidelijk is hoe of wat leidt tot zorgen. Sommige deelnemers trekken zich daar meer van aan dan anderen. Voor de één is 'het goede gevoel' voldoende, anderen hebben meer zekerheid nodig. Hoewel overheden niet altijd zekerheid kunnen bieden, kunnen zij wel aangeven over welke zaken zij nu wel al uitsluitsel kunnen geven en waarover nog niet (en waarom niet).

4.2 NAAR AARDGASVRIJ WONEN

Eén van de maatregelen waartoe het kabinet heeft besloten is de transitie naar aardgasvrije wijken. Het streven is dat in 2050 alle Nederlandse woningen aardgasvrij zijn. Dit betekent dat in de komende decennia miljoenen bestaande woningen aangepast worden en alternatieve bronnen (elektriciteit, geothermie, etc.) krijgen voor ruimteverwarming, warm water en koken. Op dit moment maken gemeenten op wijkniveau plannen voor de stapsgewijze overgang naar aardgasvrij wonen. Zijn de inwoners van Fryslân hiervan op de hoogte? Hoe denken de inwoners van Fryslân over de transitie naar aardgasvrij wonen, en in welke mate zijn zij hiermee bezig?

4.2.1 PANEL FRYSLÂN

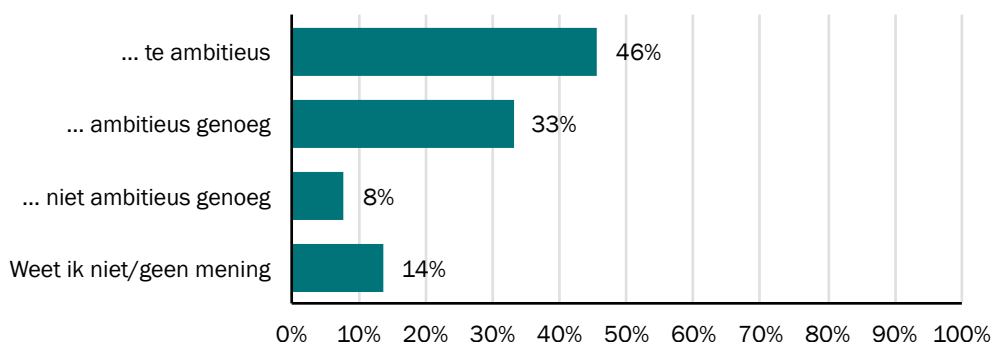
Bijna de helft: 'Maatregel te ambitieus'

Bijna de helft van de inwoners van Fryslân (46%) geeft aan dat zij de beleidsrichting naar aardgasvrij wonen te ambitieus vindt. De meest genoemde zorg is de betaalbaarheid van de plannen. Niet alleen in algemene zin ('wie gaat de transitie betalen?'), maar ook als het gaat om specifieke groepen in de samenleving: hoe zorgt de overheid ervoor dat mensen met een kleine beurs niet buiten de boot vallen? En de mensen met een oude woning, voor wie de transitie een dure aangelegenheid is? Ook voor binnensteden en afgelegen gebieden voorzien de inwoners van Fryslân veel problemen als het gaat om de transitie naar aardgasvrij wonen.

Naast betaalbaarheid is het ontbreken van goede alternatieven voor veel inwoners een reden om de kabinetsplannen als te ambitieus te bestempelen. Het elektriciteitsnet is niet berekend op een massale overstap van gas naar energie, zeggen zij. Voorts wordt aardgas door veel mensen beschouwd als een (relatief) schone en efficiënte energiebron. De noodzaak van 'van het gas af' wordt dan ook vaak niet gezien. In dit kader verwijst men naar Duitsland, waar mensen middels subsidies worden aangemoedigd over te stappen naar aardgas. In dat licht vinden sommige mensen de plannen in Nederland onbegrijpelijk.

Het kabinet heeft besloten dat in 2050 alle woningen aardgasvrij moeten zijn.

Deze maatregel is ...

Bereidheid te investeren

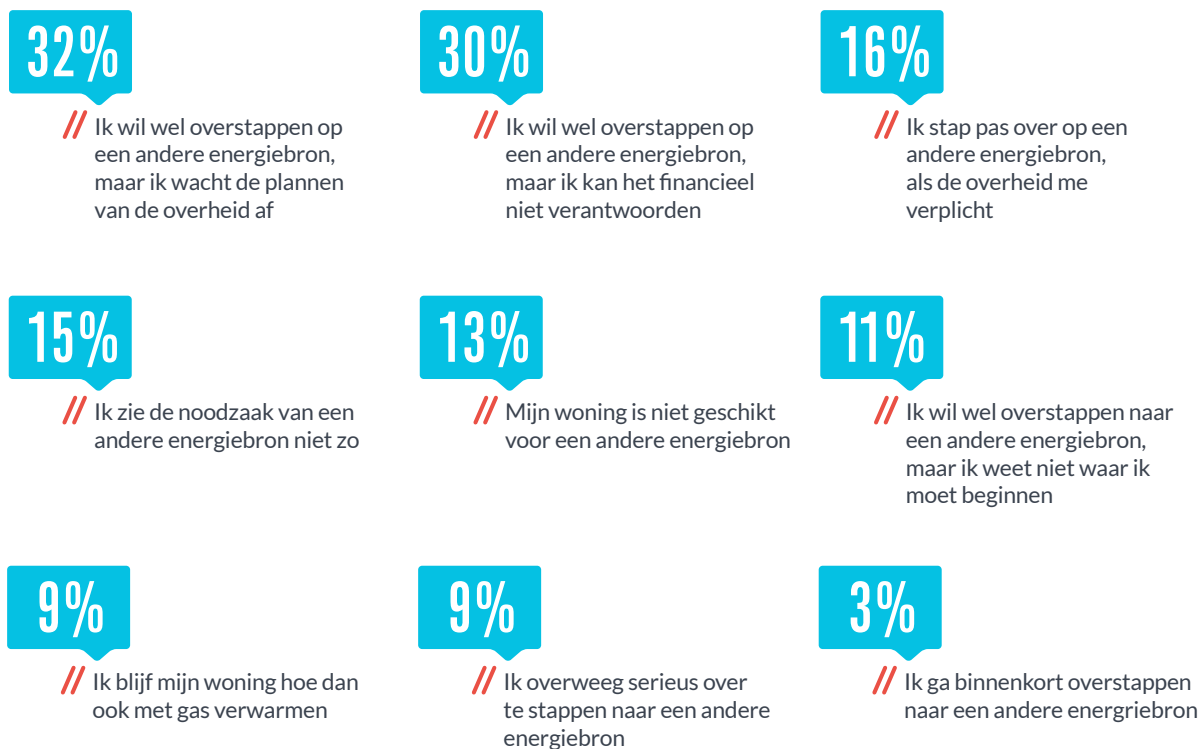
In het Klimaatakkoord wordt de transitie naar aardgasvrij wonen bestempeld als een 'een uiterst ingrijpende, complexe en omvangrijke opgave die iedereen raakt en waarvoor de betrokkenheid, investeringsbereidheid en draagvlak van burgers, bedrijven en instellingen onmisbaar is' (Klimaatakkoord, 2019, p. 17). Van de inwoners van Fryslân (wonend in een koopwoning) geeft 44 procent aan bereid te zijn te investeren in het aardgasvrij maken van de eigen woning. Wel vindt een groot deel (80%) dat de overheid daarbij ook financieel moet bijdragen.

Kijkend naar persoonskenmerken dan verschilt de investeringsbereidheid alleen naar opleidingsniveau: hoogopgeleiden zijn vaker bereid te investeren dan middelbaar- en laagopgeleiden (onafhankelijk van het mogelijke inkomensverschil). De waarden van mensen - idealen die bepalen wat belangrijk is voor mensen en welke keuzes zij maken - hebben de meeste invloed op hun investeringsbereidheid, veel meer dan persoonskenmerken zoals leeftijd, geslacht, opleiding en inkomen.

Naarmate mensen natuur en milieu belangrijker vinden als waarde in hun leven, zijn zij eerder bereid te investeren in hun woning. Mensen die het belangrijker vinden te genieten van het leven en (directe) behoeftebevrediging nastreven, zijn in mindere mate bereid te investeren in het aardgasvrij maken van hun woning. Zij kijken bijvoorbeeld op tegen de rompslomp van een verbouwing, of plaatsen vraagtekens bij de mate waarin een alternatieve energiebron volstaat voor het comfort dat zij gewend zijn in hun woning.

Tussen de verschillende woningtypen (vrijstaand, tussenwoning, 2-onder-1-kap, enzovoort) bestaat geen verschil als het gaat om de investeringsbereidheid. Ook het bouwjaar van de woning is niet van invloed. Wel zeggen mensen die in een ouder huis wonen vaker dat hun woning niet geschikt is voor een andere energiebron.

Welke van de onderstaande uitspraken zijn op u van toepassing?

Koplopers, volgers en achterblijvers in Fryslân

Zijn de inwoners van Fryslân bezig met aardgasvrij wonen? Aan woningeigenaren is een aantal stellingen voorgelegd over het al dan niet overstappen naar een andere energiebron dan gas. Daaruit ontstaat een veelkleurig beeld. Elke woning is anders en ook iedere bewoner is uniek qua behoeften, wensen en verwachtingen. In beschrijvingen van de energietransitie wordt vaak gesproken over koplopers, volgers en achterblijvers. Koplopers en volgers handelen vanuit verschillende waarden en contexten, en opereren daardoor niet in hetzelfde tempo. Hoe zien deze groepen – koplopers, volgers, achterblijvers – eruit in Fryslân?

I. **Koplopers** ('Ik ga binnenkort/overweeg serieus over te stappen naar een andere energiebron') – ca. 10%

Koplopers hebben de (financiële) hulpbronnen en de wil om vooruit te lopen op de ambities van de overheid. Milieu- en natuurwaarden zijn belangrijk voor de koplopers, net als het tegengaan van klimaatverandering. De koplopers zijn dikwijls hoogopgeleid en wonen vaker in een vrijstaande dan in een hoek- of tussenwoning. Naar leeftijd behoren de koplopers vaker tot de jongere (18-44) dan tot de oudere leeftijdsgroepen (45-64, 65-plus).

II. Volgers ('Ik wil wel overstappen op een andere energiebron, maar ...') – ca. 60%

Volgers hebben meer tijd nodig. Volgers vormen een grote en diverse groep (naar leeftijd, opleiding). Zij wachten op de plannen van de overheid, weten niet waar te beginnen of hebben op dit moment niet de financiële middelen om in actie te komen. Net als koplopers vinden zij milieu- en natuurwaarden belangrijk, maar praktische bezwaren staan het handelen in de weg. In het algemeen wonen zij vaker in een hoek- of tussenwoning dan in een vrijstaande woning. Een deel van de volgers stelt dat hun woning niet geschikt is voor een andere energiebron. Het bouwjaar van de woning is hiervoor de belangrijkste verklaring (45% woont in een vooroorlogse woning, 82% in een woning van vóór 1980). Een aanzienlijk deel van de volgers zegt wel over te willen stappen, maar het zich financieel niet te kunnen veroorloven (30%). Deze positie gaat dikwijls gepaard met een lager opleidingsniveau, een lagere leeftijd en het hebben van een gezin met minderjarige kinderen.

III. Achterblijvers ('Ik zie de noodzaak van een andere energiebron niet zo/ik blijf mijn woning met gas verwarmen') – ca. 30%

De achterblijvers zien de noodzaak van een andere energiebron niet zo, of stappen pas over naar een andere energiebron als de overheid hen hiertoe verplicht. Natuur- en milieuwaarden en het tegengaan van klimaatverandering zijn voor deze groep vaak minder van belang. Naar opleidingsniveau en leeftijd zijn de achterblijvers vaker lager opgeleid en ouder. De achterblijvers onderscheiden zich niet naar type woning of het bouwjaar van de woning.

4.2.2 FOCUSGROEPGESPREKKEN

Een pas op de plaats

Meerdere deelnemers zijn van mening dat de transitie naar aardgasvrije wijken te ambitieus is en te snel gaat. Zij hebben het gevoel dat overheden *'elkaar voorbij hollen'* in ambities en stellen dat er *'een time out nodig is'*. Waar wij nu inzitten is een *'rollercoaster van gekke oplossingen'*, stelt één deelnemer. In meerdere gesprekken wordt gesuggereerd dat er meer aandacht moet zijn voor het besparen van energie, bijvoorbeeld middels isolatiemaatregelen of door veranderingen in energiegebruik. Dat zou de eerste stap moeten zijn, en niet de zonnepanelen en warmtepompen, stellen meerdere deelnemers.

'De eerste energiebesparing bestaat gewoon uit de isolatie van je huis.
Heel simpel, dat is de basis.'

In meerdere gesprekken zetten deelnemers de transitie naar aardgasvrij wonen in een breder perspectief. Je woning verduurzamen en/of aardgasvrij maken is *één vorm van duurzaam handelen*. Andere vormen die deelnemers aandragen zijn bijvoorbeeld het eten van groenten die in het seizoen zijn, het opruimen van rommel op straat, en het gebruik van plastic verminderen. Wederom is *'het goede gevoel'* een belangrijke motivatie voor dergelijke handelingen. De behoefte aan het bredere perspectief brengt een aantal deelnemers bij Duitsland, waar inwoners worden aangemoedigd over te stappen naar aardgas. In het licht van de inspanningen die de overheid van Nederlandse woningeigenaren verwacht voelt dit voor een aantal deelnemers tegenstrijdig.

'Maar wat wij nu doen ... van het gas af en in Duitsland subsidies
om over te stappen náár gas, dat is vreemd.'

Tot slot maakt een aantal deelnemers de vergelijking met de jaren zestig in Nederland, toen de overheid – na de ontdekking van het grote Groningse gasveld in 1959-1960 - in een mum van tijd een landelijk, fijnmazig gasnet aanlegde. Toen nam de overheid duidelijk het voortouw, en meerdere deelnemers vragen zich af waarom dit nu niet opnieuw mogelijk is.

‘In de jaren zestig is heel Nederland áán het gas gegaan, en toen kon het opeens wel.’

Diversiteit in ervaringen en overwegingen

Binnen elk focusgroepgesprek bestaat een grote diversiteit in de mate waarin deelnemers kennis over en ervaring met aardgasvrij wonen hebben. Deelnemers die hun woning hebben verduurzaamd en/of aardgasvrij hebben gemaakt, deden dit soms vanuit financieel oogpunt, en soms waren milieuoverwegingen doorslaggevend. Eén van de deelnemers merkt op dat ‘geld verdienen leuk is, maar niet de drive moet zijn’, terwijl een ander aangeeft dat hij/zij is begonnen met het verduurzamen van de woning door de hoogte van de energierekening. Beide redenen hebben overigens ook met elkaar te maken:

‘Wat ik bij mezelf merk is ... ik lees kranten en ben erg betrokken bij het milieu en de ideeën zijn vaak heel nobel, maar zodra het prijskaartje eraan hangt zijn we wel weer van ... nou ja, ik ben nog niet rijk genoeg dat alles maar kan. Bij ons hangt toch wel veel af van: weegt het financieel op tegen ...’

Deelnemers die hun woning nog (bewust) niet hebben verduurzaamd en/of aardgasvrij hebben gemaakt, hebben in de eerste plaats twijfels bij de alternatieven voor aardgas. Zij geven aan voorlopig te wachten, tot nieuwe technologieën zich voordoen, of bestaande technologieën (zoals een warmtepomp) zijn doorontwikkeld. Ook de angst voor het verlies van comfort in de woning is voor een aantal gespreksdeelnemers reden om af te zien van het aardgasvrij maken van hun woning. Als de techniek zo ver is willen zij wel overstappen, maar voorlopig verkiezen zij aardgas.

‘Ik wil het gewoon warm hebben in mijn woning. Dan denk ik, laat mij maar mooi met gas verwarmen als dat nu de op één na schoonste manier is. Ik wil alle ongein er allemaal niet bij hebben, ik wil het gewoon werkend hebben.’

‘Wij willen een warm huis, en warm douchen.
Daar is niet één twee drie een alternatief voor.’

Een aantal deelnemers dat reeds enkele duurzaamheidsmaatregelen heeft genomen, maken nu een pas op de plaats. Zij geven aan behoefte te hebben aan een duidelijk tijdpad van de overheid, dat systematisch wordt uitgevoerd en waarop zij hun keuzes kunnen baseren. Zij hebben nu het gevoel te weinig houvast te hebben voor de stap naar aardgasvrij.

‘Ik heb al veel gedaan. Zonnepanelen, geïsoleerd. Nu zit ik te wachten. Ik ben nog niet van het gas af. Moet ik een warmtepomp? Waar gaan we naartoe? Heb ik net een grote investering gedaan, zegt de overheid ja, in die wijk gaan we het anders doen. Dan denk ik ja, dan moet ik nu dus even nietsdoen. Het houdt je tegen.’

Behoefte aan maatregelen op maat

Een belangrijk punt dat door meerdere deelnemers wordt benadrukt is de grote variatie aan woningen en gebieden: woningen staan afgelegen in een open gebied, in de stad, in een nieuwbouwwijk, of in een oude dorpskern. Elke woning is anders en ook iedere bewoner is uniek qua wensen en verwachtingen. Wie in een ouder, vrijstaand huis woont heeft heel iets anders nodig dan iemand die in een goed geïsoleerd nieuwbouwhuis woont. De behoefte aan maatregelen op maat, en informatie op maat, wordt in meerdere focusgroepgesprekken uitgesproken.

‘Is het niet eens handig om voor elk type huis inzichtelijk te maken wat de mogelijkheden zijn?
Voorlichting geven en mensen bewust zien te krijgen.’

‘Met hout stoken wordt in ons dorp niet altijd gewaardeerd.
Ik woon echter in de open ruimte waar niemand er last van heeft.
Er is niet één oplossing.’

In meerdere focusgroepgesprekken komen zorgen over de betaalbaarheid naar voren. Vaak niet zozeer vanwege de situatie van de deelnemers zelf, maar zorgen over inwoners met een kleine beurs. Zo noemt één deelnemer dat een groot deel van Nederland – volgens het Nibud – niet over een financiële buffer beschikt. En ander maakt zich zorgen of ‘Jan Modaal’ straks nog wel rond kan komen. De ‘gewone man’ moet wellicht meer tegemoet worden gekomen in de energietransitie volgens een aantal deelnemers, bijvoorbeeld door bij subsidiemaatregelen te kijken naar het inkomen van mensen. Als dit niet gebeurt, als de mensen met een kleine beurs niet extra worden geholpen, haken ze af, stelt een aantal deelnemers. Hierdoor komt ook de *sociale samenhang* in het gedrang.

‘Wat echt een gevaar is, vind ik, dat we tegenover elkaar komen te staan.
Voor een deel de mensen die het wel kunnen opbrengen en een deel dat zegt:
“ik kan het niet betalen.”’

‘Ik verdien misschien iets meer dan gemiddeld en heb
de mogelijkheid dat zelf te betalen. Maar de gewone man, die komt daar niet.
Die moet dan misschien wel wat extra krijgen.’

Tot slot komt in meerdere focusgroepgesprekken terug dat de overheid niet dwingend op moet treden in de energietransitie. Vaker zien deelnemers een faciliterende en informerende rol voor de overheid. Ook het zorgen voor een inclusieve energietransitie, waarin ook de hierboven genoemde ‘gewone man’ mee kan komen, is een belangrijke taak voor de overheid. In die zin wordt ook gesproken over de verdeling van de lusten: wie verdient aan de energietransitie? Meerdere deelnemers merken op dat het niet over ‘verdienen’, ‘financiën’, of ‘betaalbaarheid’ zou moeten gaan. Het gaat er eerder om hoe de overheid ‘de meeste mensen achter zich krijgt.’

‘Ik hou niet van dwang. Zodra mensen zeggen het moet, dan wil ik het niet.’

‘Ik blijf daar toch moeite mee houden, dat er altijd maar aan verdiend moet worden.’

4.3 ENERGIE IN DE OPENBARE RUIMTE

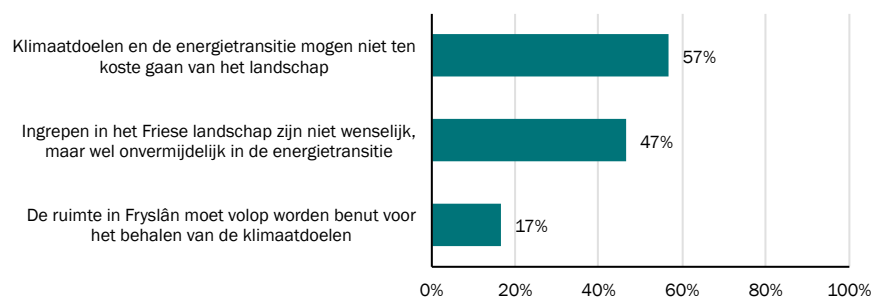
Een duurzaam energiesysteem vergt meer ruimte dan een fossiel systeem, is meer zichtbaar in het landschap en heeft dus gevolgen voor onze leefomgeving. Steden en landschappen gaan er door de transitie anders uit zien (Klimaatakkoord, 2019, p. 220). Tegen het opwekken van duurzame energie – windmolens en zonneparken – in de openbare ruimte lijkt toenemend verzet te ontstaan (Ogilvie & Rootes, 2015), niet alleen in Nederland (NOS, 2019), maar ook in de ons omringende landen (NOS, 2019; VRT, 2019). Hoe denken de inwoners van Fryslân over ‘energie in de openbare ruimte’?

4.3.1 PANEL FRYSLÂN

Niet wenselijk, maar ...

Ondanks dat een ruime meerderheid van de inwoners van Fryslân (78%) belang hecht aan het tegengaan van klimaatverandering, bestaat er een zekere reserve ten opzichte van ingrepen in de openbare ruimte. Zo vindt meer dan de helft van de mensen (57%) dat de klimaatdoelen en de energietransitie niet ten koste mogen gaan van het landschap, maar zegt bijna de helft (46%) dat ingrepen in het landschap nu eenmaal onvermijdelijk zijn in de energietransitie. Een kleiner deel (17%) van de inwoners van Fryslân is van mening dat de ruimte in Fryslân volop moet worden benut om de klimaatdoelen te behalen.

In welke mate bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?*

*(% (Helemaal) eens)

Draagvlak verschilt per situatie

Draagvlak voor ingrepen in het landschap – zoals windmolens en zonneparken – is niet onvoorwaardelijk: het is afhankelijk van de omwonenden, de fysieke kenmerken van het project, de ervaren overlast, enzovoort (Ellis & Ferraro, 2016). Veel studies rond de acceptatie van windmolens en/of zonneparken verwijzen naar het ‘not in my backyard’, oftewel NIMBY-effect. Dit betekent zo iets als: mensen zijn in principe voor wind- en/of zonne-energie, maar willen er zelf geen last van hebben. De praktijk is vaak genuanceerder, en veel meer aspecten spelen een rol rond dergelijke projecten: zeggenschap in de besluitvorming, eigenaarschap (bijvoorbeeld financiële participatie), enzovoort. Ook verbondenheid met de omgeving is een belangrijk aspect als het gaat om draagvlak. Verbondenheid met het landschap kan ervoor zorgen dat mensen het als hun plicht zien om de eigen woonomgeving te ‘beschermen’ en zich verzetten tegen projecten in het kader van de energietransitie (Ellis et al., 2007).

Dat elke ingreep in het landschap in het kader van de energietransitie een afzonderlijke afweging verdient vinden we terug in de antwoorden van panelleden. Gevraagd naar de acceptatie van windmolens en zonneparken, stelt een grote meerderheid dat beide vormen van duurzame energie soms (on)acceptabel zijn. Deze groep beoordeelt dergelijke projecten per situatie. Welke aspecten in die beoordeling met name een rol spelen kan per persoon verschillen. Uit de antwoorden van de panelleden komt ten eerste ‘overlast’ naar voren. Overlast kan betrekking op zowel individueel niveau (geluidsoverlast voor omwonenden, slagschaduw) als op het ‘grotere plaatje’ (past de windmolen/het zonnepark wel goed in het landschap). Het maakt ook uit of mensen deel uitmaken van het plan: dat zij betrokken worden bij de plan- en besluitvorming, of dat zij gebruik kunnen maken van de opgewekte energie.

// Zonneparken in Fryslân
zijn acceptabel als...

- ... de overlast voor omwonenden beperkt is
- ... ze in afgelegen gebieden worden geplaatst
- ... ze goed in het landschap passen
- ... omwonenden gebruik kunnen maken van de opgewekte energie
- ... omwonenden tijdig worden betrokken bij de plan- en besluitvorming

// Windmolens op land in Fryslân
zijn acceptabel ...

- ... ze goed in het landschap passen
- ... de overlast voor omwonenden beperkt is
- ... omwonenden gebruik kunnen maken van de opgewekte energie
- ... omwonenden tijdig worden betrokken bij de plan- en besluitvorming
- ... ze in afgelegen gebieden worden geplaatst

// Zonneparken in Fryslân zijn...

- ... altijd acceptabel **22%**
- ... soms (on)acceptabel **67%**
- ... altijd onacceptabel **11%**

// Windmolens op land in Fryslân zijn...

- ... altijd acceptabel **17%**
- ... soms (on)acceptabel **74%**
- ... altijd onacceptabel **9%**

4.3.2 FOCUSGROEPGESPREKKEN

De bredere context

Bij het plaatsen van windmolens en zonneparken op land staan de overheden voor een dubbele opgave (PBL, 2019): (tijdig) meer duurzame energie realiseren én duurzame energie in de dagelijkse leefomgeving inpassen op een manier die kan rekenen op zoveel mogelijk begrip. Het (inter)nationale botst (soms) met het lokale. Deze dubbelheid herkennen wij in de focusgroepgesprekken. Sommige deelnemers zijn daar sceptisch over. Zij hebben het idee dat 'Den Haag' of 'Brussel' bepaalt, en dat lokale zeggenschap daarin een minimale rol speelt. Meerdere deelnemers werpen de vraag op of wij als 'wingewest' voor de Randstad willen dienen. Zij vrezen dat de ruimte in Fryslân wordt gebruikt om voor andere gebieden in Nederland energie op te wekken.

'Uiteindelijk wordt het in Brussel besloten.
De agenda wordt daar geschreven.
Daar heb je wel mee te dealen.'

'Willen wij in de provincie de windmolens en zonneparken hebben
voor de elektriciteit die naar de Randstad moet? Dat vind ik een heel belangrijke vraag.
Moeten wij de provincie volknallen voor Amsterdam?'

Belangrijke voorwaarden voor acceptatie

De visuele impact is een belangrijk punt van zorg bij deelnemers als het gaat om 'energie in de openbare ruimte'. Veel deelnemers hebben *esthetische bezwaren* tegen windmolens en zonneparken op land. Als het gaat om windmolens wijzen deelnemers in alle vier de focusgroepgesprekken naar de '*molentjes in Groningen*'. Deze molens kunnen bij veel deelnemers op goedkeuring rekenen. Voordelen zijn (I) de herbruikbaarheid van het materiaal; en (II) *het esthetische aspect*. Ook lijkt het idee dat je als burger zelf een molen kunt kopen en in je achtertuin kunt zetten voor een aantal deelnemers aantrekkelijk. Meerdere deelnemers vragen zich dan ook af waarom deze molens in Fryslân niet zijn toegestaan.

R1: 'Jij zou wel een windmolen willen?'
' R2: 'Ja, zo'n kleintje die in Groningen staan. Die kan je zelf kopen en neerzetten.'
R3: 'Maar waarom mogen wij dat niet in de tuin zetten?'

R1: 'In Groningen? Daar heb je van die mooie molens.'
R2: 'Ja, die zijn leuk hè.'

Over zonneparken zijn maar deelnemers weinig enthousiast. De visuele impact speelt hierbij een rol, maar ook '*zonde dat al die landbouwgrond daarvoor wordt gebruikt*'. Veel deelnemers pleiten ervoor éérst alle daken in de provincie te gebruiken voordat er gekeken wordt naar bijvoorbeeld landbouwgrond. Ook andere, volgens de deelnemers '*slimme inpassingen*', worden naar voren gebracht door deelnemers, zoals de zonnecarport bij ziekenhuis Nij Smellinghe in Drachten. Zonnepanelen in een dergelijke vorm kunnen bij veel deelnemers op goedkeuring rekenen.

'Zo'n zonnepanelendak bij Nij Smellinghe: geweldig! Daken die volgegooid kunnen worden: geweldig!
Maar andersoortige plekken met zonnepanelen ... hoe verstandig is het?'

'Ik ben helemaal niet voor zonneparken, totaal niet.
Alleen op de woning, op gebouwen, zodat mensen het meteen zelf gebruiken.'

Naast de visuele impact zijn eigenaarschap en de verdeling van lusten en lasten belangrijke gespreksonderwerpen als het gaat om windmolens en zonneparken op land. Onder de lasten verstaan veel deelnemers de visuele impact, de lusten zijn met name de financiële opbrengsten. (Grote) bedrijven worden door veel deelnemers met argusogen bekeken, zeker als deze van buiten de provincie komen. Overigens is het wantrouwen niet alléén gericht op (grote) bedrijven van buiten de provincie. In meerdere focusgroepgesprekken komen de boeren ter sprake. Eén deelnemer hekelt de boeren in zijn woonomgeving, die geld hebben verdiend met de verkoop van hun windmolens.

‘Als het gaat om de groene energie ... het vertrouwen gaat weg omdat sommige mensen met de miljoenen wegllopen, bijvoorbeeld in onze provincie. Die zetten de molens bij een ander voor de deur, ze beuren hun geld, en ze gaan hier weer weg met het vliegtuig.’

‘Er staan gigantische dieselgeneratoren van (een groot, internationaal) bedrijf. Daarvan staat de windmolen in de achtertuin van mijn broer. Die heeft zo iets van: doen we het voor Nederland? Of is er een multinational die ergens een stukje grond heeft gevonden?’

In alle vier de focusgroepgesprekken is de overheersende opvatting dat het belangrijk is dat omwonenden in een vroeg stadium worden betrokken en direct profiteren van de opbrengsten. Meerdere deelnemers halen de dorpsmolen van Reduzum aan als een goed voorbeeld. Wanneer omwonenden kunnen meedenken, meepraten, meedoen, lijken windmolens en zonneparken op land op meer steun te kunnen rekenen.

‘Dan vinden mensen het minder erg als die windmolens daar komen te staan. Als er tien windmolens staan en iedereen krijgt zijn energie goedkoper van die windmolens, dan vinden mensen het minder erg dan als er tien windmolens komen en niemand profiteert. Dan zeggen ze ja, wij hebben een lelijk uitzicht en zij maar geld vangen.’

Of een andere deelnemer, die spreekt over een praktijkvoorbeeld van *Netwerk Duurzame Dorpen*:

‘Deelnemers kunnen zelf stickers plakken van ja, daar willen we molens, daar willen we een zonneweide. Noem maar op. Dan heb je dat eigenaarschap. Dan kun je overleggen van nou ja, wat kunnen we doen, en willen we dat?’

Zonnepark in Leeuwarden

// 5. CONCLUSIE EN HANDREIKING

Omvangrijke en maatschappelijke veranderingen kosten tijd en stuiten onvermijdelijk op weerstand. De energietransitie is niet alleen iets van overheden, de politiek of het bedrijfsleven, maar van iedereen. Wil de overheid de gestelde klimaatdoelen halen, dan heeft zij iedere burger nodig. Dit rapport begon met het ontrafelen van het begrip 'draagvlak'. Als over draagvlak wordt gesproken, is het belangrijk te specificeren bij wie, waarvoor, wanneer en waarom er draagvlak moet bestaan. Daaraan werd de rol van de burger toegevoegd: wat is die precies, wanneer en hoe moeten zij in actie komen? Vervolgens staken we, aan de hand van Panel Fryslân en focusgroepgesprekken, een thermometer in de Friese samenleving. Wat leeft er onder de inwoners van onze provincie ten aanzien van de energietransitie? Hieronder vatten wij onze bevindingen in een aantal conclusies samen. We sluiten af met een aantal handreikingen, die betrokkenen bij de RES moeten helpen bij praktische vraagstukken rond draagvlak, en het vormgeven van een energietransitie waarbij alle inwoners van Fryslân zich betrokken voelen.

Draagvlak op meerdere niveaus

'Draagvlak' – zo blijkt ook uit de Paneluitkomsten en focusgroepgesprekken – bestaat op meerdere schaalniveaus (Wüstenhagen et al., 2007). Algemene steun (macroniveau) voor hernieuwbare energie betekent niet automatisch dat inwoners specifieke maatregelen accepteren die op lokaal niveau moeten worden geïmplementeerd. In Fryslân is brede steun voor het tegengaan van klimaatverandering: 78 procent van de inwoners van Fryslân vindt het belangrijk klimaatverandering tegen te gaan. Wel kwam in de focusgroepgesprekken vaak het mondiale karakter van klimaatverandering en de energietransitie naar voren, en de vraag hoe onze ambities en inspanningen zich verhouden tot andere landen/gebieden. De energietransitie is niet alleen iets van Fryslân/Nederland, en niet alleen iets van burgers. Iedereen zal zijn steentje bij moeten dragen. Op mesoniveau zien wij meer terughoudendheid.

Onzekerheid over het tempo

De transitie naar aardgasvrij wonen is omgeven met vragen. Wat zijn de kosten? Welke alternatieven zijn beschikbaar? En wie heeft welke rol? Zekerheid kunnen overheden woningeigenaren (nog) niet altijd bieden. Überhaupt is de transitie naar aardgasvrij een proces van tientallen jaren. In deze realiteit van niet-weten roept het tempo waarin bepaalde aspecten van de energietransitie zich moeten voltrekken, een gevoel van onzekerheid op. De snelheid waarmee de overheid de gebouwde omgeving bijvoorbeeld aardgasvrij wil hebben, vindt bijna de helft van de inwoners van Fryslân te ambitieus. Betaalbaarheid en het ontbreken van goede alternatieven zijn voor veel mensen redenen om de plannen als te vooruitstrevend te bestempelen. Niet alleen in algemene zin, maar zeker ook als het gaat om specifieke groepen: mensen met een kleine beurs, mensen met een oude woning, in binnensteden en afgelegen gebieden, enzovoort. Er lijkt behoefte te zijn aan 'overzicht' en 'een pas op de plaats'. Is het aardgasvrij maken van de gebouwde omgeving de goede oplossing? 'Doen we niet al genoeg?'

Behoeftte aan zekerheden op de lange termijn

Als het gaat om de eigen woning, staan – in deze onzeker aanvoelende situatie – praktische bezwaren dikwijls het handelen in de weg: geld, kennis, technische (on)mogelijkheden. Wel is er grote groep 'volgers', die in principe wel over willen stappen op een andere energiebron, maar in de praktijk verschillende argumenten hebben om dat niet te doen. Zij hebben verschillende behoeften om de transitie naar aardgasvrij wonen te kunnen maken. Een veelgehoorde behoefte heeft te maken met 'continuïteit van overheidsbeleid'. De angst bestaat dat je weleens de verkeerde keuze zou kunnen maken. Beslissingen die je immers nu neemt zullen nog voor een lange periode gelden. 'Heb ik net een grote investering gedaan, zegt de overheid ja, in die wijk gaan we het anders doen.' Om te handelen heeft men behoefte aan duidelijke plannen voor een lang(er)e termijn.

Vertrouwen in onafhankelijke informatiebronnen

Een vraag die in een aantal focusgroepgesprekken terugkomt is: 'welke informatie kan ik vertrouwen?' Er is behoefte aan een onpartijdige bron die informatie geeft over de voor- en nadelen van de verschillende richtingen die men kan inslaan in de energietransitie. De overheid is daarvoor niet per se de aangewezen partij, gezien het geringe vertrouwen dat

inwoners van Fryslân de overheid gunnen. Het grootste vertrouwen voor informatie over de energietransitie stelt men in onafhankelijke, niet-commerciële partijen; de overheden worden slechts matig vertrouwd als het gaat om onpartijdige en goede informatie over (duurzame) energie en de energietransitie. In de communicatie moet hiermee rekening worden gehouden. Steenbekkers & Scholte (2019) suggereren in deze de kennis bij koplopers te benutten. Sommige inwoners hebben aardig wat kennis in huis om over de transitie mee te denken.

Wisselend beeld ten aanzien van wind- en zonneparken

Bij wind-/zonne-energie op land bestaat een wisselend beeld. Meer dan de helft van de inwoners van Fryslân is van mening dat zonneweides en windmolens het landschap niet mogen aantasten; tegelijkertijd zegt bijna de helft dat ingrepen in het landschap nu eenmaal onvermijdelijk zijn in de energietransitie. Windmolens/zonneparken op land zijn soms (on)acceptabel, afhankelijk van (I) de visuele impact en (II) de mate waarin omwonenden deel uitmaken van en betrokken worden bij het 'project'. Focusgroepdeelnemers dragen veel ideeën en 'goede voorbeelden' aan voor 'energie in de openbare ruimte': op daken, langs spoor- of snelwegen, enzovoort. Bij betrokkenheid gaat het aan de ene kant om 'eigenaarschap' (wie bezit?, wie profiteert?), aan de andere kant om meedenken en meepraten in een vroeg stadium.

Gevraagd: Verhalen (macro/meso/micro)

De vraag 'heeft mijn bijdrage/de bijdrage van Fryslân wel 'nut' gezien de omvang van de totale energietransitie?' trad in de focusgroepgesprekken herhaaldelijk op de voorgrond. De vaststelling dat klimaatverandering een probleem veel groter is dan Fryslân/Nederland, kan leiden tot een passieve reactie: 'waarom zou ik wél in actie komen, terwijl ...' Om de slag te maken van houding naar gedrag is een eigen (lokaal/regionaal) verhaal nodig is over wat de gemeente of regio met duurzame energie wil. Voor de betrokkenheid van inwoners bij de energietransitie zou het goed zijn aan te sluiten bij het niveau waarop mensen zich het meest aangesproken of thuis voelen (Steenbekkers & Scholte, 2019). Dit kan bijdragen aan een vorm van 'collective efficacy': het vermogen om gezamenlijk collectieve doeleinden te realiseren. Sociale samenhang – waaronder vertrouwen – is hiervoor een belangrijke voorwaarde. Het verhaal van Fryslân is niet per se hetzelfde als het verhaal van Limburg; het verhaal van Zuidwest Fryslân is niet per se hetzelfde als dat van Noordoost Fryslân; en het verhaal van Reduzum is niet hetzelfde als dat van Jorwert. Een eigen verhaal komt lokaal tot stand, in een proces waarin inwoners hebben kunnen participeren, en waarin een visie op een duurzame toekomst wordt neergelegd (PBL, 2019).

HANDREIKING

Ruim driekwart van de inwoners van Fryslân vindt het tegengaan van klimaatverandering belangrijk, en een groot deel van de woningeigenaren wil in principe wel overstappen op een andere energiebron – de volgers. Voorts stelt een grote meerderheid dat 'energie in de openbare ruimte' soms (on)acceptabel is. Er lijkt, kortom, 'potentie voor draagvlak'. Hieronder formuleren wij een aantal uitgangspunten om deze 'potentie voor draagvlak' handen en voeten te geven. Deze uitgangspunten moeten bijdragen aan een inclusieve energietransitie en richting bieden aan betrokkenen bij de Friese energietransitie: bestuurders, beleidsambtenaren en inwoners die actief zijn in maatschappelijke organisaties en ondernemingen. Zij werken aan projecten, groot en klein, die de Friese energietransitie voorbereiden of tot uitvoering brengen. Het zijn beslist géén succesfactoren of garanties voor draagvlak. Het zijn als het ware grondbeginselen voor een energietransitie waar alle Friese inwoners zich betrokken bij voelen. Een inclusieve energietransitie is noodzakelijk.

1. Wees helder

Wees helder over het onderwerp (waarvóór wordt precies draagvlak gezocht). Als het onderwerp concreet en tastbaar is en leeft bij de bevolking, dan is de kans groter dat een brede groep mensen deelneemt. En wees helder over de rol van de burger. Gaat het om informeren, raadplegen, adviseren, coproduceren, of zelfs meebeslissen? Voorkom teleurstellingen achteraf.

2. Wees inclusief

Neem zoveel mogelijk drempels voor participatie weg. Besteed veel tijd aan de werving, denk na over het tijdstip, de locatie. Sommige mensen, met name degenen met een fulltime baan en/of kinderen, kiezen ervoor hun schaarse vrije tijd te besteden aan hun gezin of om te rusten. Denk ook na over de vorm. Het idee met een groep volstrekt vreemden te

moeten discussiëren is aan sommigen niet besteed. Zij zijn verlegen, houden niet van spreken in het openbaar, zijn bang 'iets stoms' te zeggen, enzovoort.

3. Wees weinig vooringenomen

Mensen kunnen het gevoel hebben dat participatie uitsluitend voor de Bühne is en dat zij geen échte impact hebben op de uiteindelijke plannen en/of besluiten. In de praktijk gaat het hier ook vaak mis. Zorg ervoor dat er ruimte is voor de ideeën, plannen, handelingen van mensen. Timmer niet alles dicht.

4. Wees te vertrouwen

Een gebrek aan politiek vertrouwen kan een reden zijn voor non-participatie. Sommige mensen hebben bijvoorbeeld het gevoel dat politici en/of beleidsmakers de inbreng van betrokkenen altijd verdraaien in de richting van hun eigenbelang. Nogmaals: wees helder over de rol van de burger en zorg ervoor dat er ruimte is voor de ideeën van mensen. De transparantie van informatie geeft het vertrouwen.

5. Wees responsief

Bij draagvlak en acceptatie is de veronderstelling dat de betrokkenheid van inwoners in lijn is met het beleidsdenken. Mensen hebben echter het recht om tegen de uitgezette beleidslijn te zijn, dus hoort ongevraagde (en wellicht onwelgevallige) participatie er ook bij. Betrokkenheid in de vorm van tegengeluid of protest kan meerwaarde hebben voor inclusief energiebeleid.

6. Wees verhalend

Het laatste uitgangspunt steunt op de eerste vijf. De energietransitie is complex en met onzekerheid omgeven. Een verhaal dat aansluit bij dat ene gebied of dat ene dorp in Fryslân, vertaalt het globale/onvatbare naar het lokale/tastbare. Een verhaal kan bijdragen aan het vermogen gezamenlijk collectieve doeleinden te realiseren.

Windmolens in gemeente Waadhoeke

// LITERATUUR

- Aarts, M.N.C. (2009). *Voorbij het draagvlak ...* In: *Burgers, beleid en natuur: tussen draagvlak en betrokkenheid*. Wageningen: WUR.
- Bakker, H.C.M., & Van Koppen, C.S.A. (2009). *Draagvlakonderzoek in de steigers: een voorstudie naar indicatoren om maatschappelijk draagvlak voor natuur en landschap te meten*. Wageningen: Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu.
- Batel, S., Devine-Wright, P., & Tangeland, T. (2013). *Social acceptance of low carbon energy and associated infrastructures: A critical discussion*. Energy Policy 58.
- Boedeltje, M., & De Graaf, L. (2004). *Draagvlak nader bekeken. Een verkenning van het begrip draagvlak binnen interactief beleid op lokaal niveau vanuit een normatief en instrumenteel perspectief*. Antwerpen: Paper voor het politicologenetmaal.
- Correljé, A. (2017). *The Netherlands: Resource Management and Civil Society in the Natural Gas Sector*. In: I. Overland (ed.), *Public Brainpower: Civil Society and Natural Resource Management*. Londen: Pallgrave/Macmillan.
- Correljé, A. (2018). *Naar een rechtvaardige energievoorziening...?* In: *Sturen op de sociale waarde van infrastructuur*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Devine-Wright, P. (2009). *Rethinking NIMBYism: The role of place attachment and place identity in explaining place-protective action*. Journal of Community & Applied Social Psychology 19(6).
- De Vries, R., Vringer, K., Wentink, C., & Visser, H. (2019). *Gemeentelijke bestuurskracht en de energietransitie*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Ellis, G., & Ferraro, G. (2016). *The social acceptance of wind energy*. EUR 28182 EN.
- Fast, S. (2013). *Social Acceptance of Renewable Energy: Trends, Concepts, and Geographies*. Geography Compass 7(12).
- Klimaatberaad. (2019). *Klimaatakkoord*.
- Lucke, D. (1995). *Akzeptanz. Legitimität in der 'Abstimmungsgesellschaft'*. Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Rijnveld, M., & Koppenjan, J.F.M. (1997). *Draagvlakvorming bij grote projecten. De Hoge-snelheidslijn zuid*. Bestuurskunde 6(3).
- Ruelle, H., & Bartels, G. (1998). *Draagvlak en de wisselwerking tussen zender en ontvanger*. In: *De transactionele overheid. Communicatie als instrument: zes thema's in de overheidsvoorlichting*. Deventer: Kluwer bedrijfsinformatie.
- Steenbekkers, A., & Scholte, S. (2019). *Onder de pannen zonder gas? Woningeigenaren en hun afwegingen voor aardgasvrije alternatieven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tops, P.W. (1999). *Co-productie als bestuursstijl. Ervaringen en vuistregels*. Bestuurswetenschappen 3.
- Van den Bosch, F. (2007). *Draagvlak voor het Natura 2000 gebiedenbeleid: onder relevante betrokkenen op regionaal niveau*. Wageningen: WUR.
- Verbong, G., & Schippers, J. (2000). *De revolutie van Slochteren – de ombouwoperatie*. Geraadpleegd van https://www.dbnl.org/tekst/lint011tech02_01/.
- Wüstenhagen, R., Wolsink, M., & Bürer, M. (2007). *Social acceptance of renewable energy innovation: An introduction to the concept*. Energy Policy 35.

Fries Sociaal Planbureau
Doelestraat 8
8911 DX Leeuwarden
(058) 234 85 00
info@fsp.nl
www.fsp.nl

COLOFON

‘Energie in draagvlak. Naar een inclusieve energietransitie’
is een uitgave van het Fries Sociaal Planbureau, mei 2020.

Auteurs

Arjen Brander, Annet ten Brug en Marijn Molema

Eindredactie

Wies Kooistra en Lenie Scholten

Vormgeving

Jongens van de Jong

Uitgave

Fries Sociaal Planbureau